

minderheid), maar ook past dit hoofdstuk in zoverre niet in de opzet van het boek, dat de advocaten voor het Hof van Holland (die misschien in dezelfde procedures in eerste instantie pleitnota's hadden ingediend) buiten het beeld blijven.

Dit brengt mij tot een punt van kritiek op de methode van dit, overigens zeer geleerde, boek: de onevenwichtigheid der materiaalverzameling. De procesdossiers — en a fortiori de pleitmemories van advocaten bij het Hof of de Grote Raad — zijn in de loop der tijden willekeurig en lacuneus overgeleverd in het archief van de Grote Raad. (In particuliere en vooral in de archieven van steden, waterschappen en andere instellingen zijn overigens nog procesdossiers of kladnota's van advocaten terug te vinden.) Wat overblijft in het archief van de Raad is een nogal toevallige geografische selectie: processen voornamelijk komend uit Holland en Zeeland, maar ook van elders; pleitnota's van advocaten van velerlei geografische, sociale en universitaire herkomst, zetelend te Mechelen of in Den Haag. Mij dunkt, dat een pretentieuze, sterk-kwantificerende studie zoals hier consequent en volumineus is doorgevoerd, op methodisch drijfzand berust: alle tabellen, grafieken en percentages hebben slechts een puur illustratieve waarde. Evenmin als van zijn advocaten aan wie de auteur het motto op pagina 1 ontleent — 'Inden iersten om sommierlijck tot verstande van deser materie te comen zoe staet te presupponeren ...' — kan van Wijffels beweerd worden, dat hij zich een meester in de beperking toont. Het tweede deel van dit boek is gevuld met omvangrijke, en kostbare, bijlagen in de vorm van computer-uitdraaien (467-878) waarvan het nut voor de lezer — die de in oplagen van hooguit honderd exemplaren gepubliceerde inventarissen van het archiefmateriaal (zie xvii) nauwelijks in de literatuurlijst zal weten terug te vinden — gering is. Kortom, mijns inziens zou deze studie veel aan kracht gewonnen hebben, indien de kwantitatieve pretenties — niet het kwantificerende onderzoek! — bescheidener zouden zijn gesteld en als de auteur zijn kwalitatief impressionistische maar ongetwijfeld belangwekkende, bevindingen beknopter en evenwichtiger had geformuleerd.

A. H. Huussen jr.

H. Schilling, H. Diederiks, ed., *Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland. Studien zur Sozialgeschichte des europäischen Bürgertums im Mittelalter und in der Neuzeit* (Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster. Reihe A: Darstellungen XXIII; Keulen-Wenen: Böhlau Verlag, 1985 [1986], xix + 493 blz., DM124,-, ISBN 3 412 06085 2).

Van 2 tot 4 juni 1983 vond te Leiden een colloquium van Duitse en Nederlandse stadshistorici plaats. Gelijkaardige ontmoetingen hadden voordien al vorsers van de universiteiten van Amsterdam, Groningen en Leiden en van het Munsterse Instituut voor stadsgeschiedenis en van de universiteit van Giessen samengebracht. Het initiatief en de organisatie van de samenkomst van 1983 lag bij wijlen professor D. J. Roorda, voorzitter van de Leidse 'Werkgroep Elites'. Het thema van de samenkomst lag, gezien de baanbrekende publikaties van de gastheer en de stimulerende inspiratie die hij in de jaren zeventig aan de sociale geschiedenis in Nederland heeft weten te geven, voor de hand. Terecht werd deze bundel referaten van een colloquium dat als het ware het zijne zou zijn geweest aan zijn nagedachtenis opgedragen.

De lijvige bundel bevat achttien bijdragen, acht van Duitse historici, negen van Nederlan-

ders en één van de in Duitsland actieve Fransman E. François; de lezingen zijn, op enkele Engelstalige na, in het Duits gesteld. In weerwil van de titel zijn zij grotendeels gewijd aan de nieuwe tijd. Enkele bestrijken zelfs de negentiende eeuw, maar de middeleeuwen zijn slechts marginaal vertegenwoordigd door een paar bijdragen die zich dan nog beperken tot de vijftiende eeuw.

De algemene inleiding die Roorda voor zijn rekening had moeten nemen is nu verzorgd door H. Schilling, welbekend door zijn studies over de stedelijke burgerij in de Noordelijke Nederlanden en in Duitsland in de nieuwe tijd. Hij ziet het laat-middeleeuwse patriciaat geleidelijk omgevormd tot een meer economisch gedifferentieerde elite. Naast economische structuurwijzigingen heeft daarin ook de religieuze omwenteling een belangrijke rol gespeeld. Tegelijk daarmee dringen universitair geschoolden in de elite door. Tenslotte hebben de ambtenaren van de groeiende Duitse staten zich in de burgerlijke bovenlaag genesteld, maar haar tevens van haar stedelijk particularisme ontdaan. In de Verenigde Provinciën daarentegen zijn de bestaande stedelijke elites zelf de dragers geweest van een supra-stedelijke burgerlijke gemeenschap.

J. Gabriëls, 'Patrizier und Regenten; städtische Eliten in den Nordlichen Niederlanden 1500-1850' (37-64) biedt een algemeen historisch en historiografisch overzicht van de geschiedenis van het regentenregime en van de huidige tendensen in het onderzoek daaromtrent. E. François, 'Städtische Beispiele, Thesen und Fragen' (65-83) doet hetzelfde voor Duitsland.

De overige bijdragen zijn case-studies, die de heersende groepen en elites van één of meer steden in een bepaalde periode van hun geschiedenis beschrijven en analyseren. Voor Duitsland komen aan de beurt: Braunschweig, Lüneburg en Göttingen van de vijftiende tot de zeventiende eeuw (O. Mörke, 111-133), Keulen, waar W. Herborn de rol van de academisch geschoolde raadslieden van de zestiende tot de achttiende eeuw onderzoekt (337-400), D. Ebeling de betekenis van de economische elite in de achttiende eeuw met betrekking tot de industrialisatie beschrijft (401-420) en C. von Looz-Corswarem de wijzigingen in de politieke leidende kringen omstreeks 1800 bestudeert (421-444).

Bij de bijdragen over Nederlandse steden opent D. E. H. de Boer, 'Die politische Elite Leidens am Ende des Mittelalters. Eine Zwischenbilanz' (85-109) de reeks. Hij biedt daarbij een veelbelovend gezicht op zijn ondernomen bewerking van de Leidse bestuurskringen en de sociale structuren van deze stad in de laatste decennia van de vijftiende eeuw, waarbij hij uit de welbekende vermogensbelasting van 1497/1498 heel wat nieuwe inlichtingen en gezichtspunten nu al weet naar voor te brengen. J. G. Smit karakteriseert 'Das Amersfoorter Regentenpatriziat im 16. bis 18. Jahrhundert' (135-148). Het vertoonde een verrassend grote openheid, zelfs gedurende lange tijd ook voor katholieke inwoners. M. van der Bijl, 'Das Patriziat der Stadt Middelburg von 1650 bis 1750' (149-164) schetst de spanningen binnen de heersende regentenfamilies en de samenhang daarvan met de grotere religieuze en politieke tegenstellingen in de Verenigde Provinciën.

J. A. F. de Jongste, 'Oligarchisierung in Haarlem in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts' (165-181) is een sterk kwantitatief onderzoek naar de politieke elite en haar sociale samenstelling en de daarin elkaar opvolgende overheersende facties.

M. Prak, J. de Jong, L. Kooijmans, 'State and Status in the Eighteenth Century. Three Cities in Holland: Hoorn, Gouda and Leiden' (183-194) bieden ons een veelbelovend voorsmaakje van de resultaten van hun onderzoek, dat zij in nauw overleg en volgens een strikt geordende vraagstelling hebben opgezet.

De grootstad Amsterdam kreeg het leeuwedeel van de Nederlandse bijdragen toebedacht. H. Diederiks, 'The Amsterdam Elite at the Beginning of the Nineteenth Century' (445-457) onderzoekt statistisch de sociale en religieuze samenstelling en de geografische herkomst van de Amsterdamse rijken, hun vestigingsplaats in de stad en hun politieke invloed. B. de Vries, 'Electorate and Elite in Amsterdam around 1850' (459-470) zet dit thema voort voor het midden van de eeuw. Haar theoretische en methodologische aanpak, speciaal in verband met de sociale mobiliteit, verdient alle lof. R. van Engelsdorp Gastelaars, M. Wagenaar, 'The Changing Patterns of Elite Neighbourhoods in Amsterdam' (471-484) gaan eveneens uit van een degelijke theoretische probleemstelling, die zij door ingenieus gebruik van het bronnenmateriaal weten te beantwoorden.

Ook de religieuze leidersgroepen komen in deze bundel aan bod. L. Schorn-Schütte karakteriseert de protestantse hofpredikanten in Hessen-Kassel, Hessen-Darmstadt en Braunschweig-Wolfenbüttel in de zeventiende eeuw (275-336). H. Schilling van zijn kant doet ons uitvoerig verslag over zijn doorwrocht onderzoek naar 'Das calvinistisch Presbyterium in der Stadt Groningen während der frühen Neuzeit und im ersten Viertel des 19. Jahrhunderts. Verfassung und Sozialprofil' (195-273), waarbij hij ook ingaat op de vervlechting tussen kerk- en stadsbestuur.

De snelle raadpleging van deze bundel gewijd aan vooraanstaande stedelijke geslachten wordt vergemakkelijkt door een alfabetisch register van persoons- en geslachtsnamen.

In zijn geheel is de bundel een merkwaardige bijdrage tot de sociale geschiedenis. Hij biedt als het ware een *status questionis* van het onderzoek naar de stedelijke elites, belangrijk vergelijkingsmateriaal én voorbeelden van probleemstelling en methodologie.

R. van Uytven

NIEUWE GESCHIEDENIS

S. D. Muller, *Charity in the Dutch Republic. Pictures of Rich and Poor for Charitable Institutions* (Studies in the Fine Arts, Art Patronage III; Ann Arbor: Umi Research Press, 1985, xxii + 295 biz., \$56.50, ISBN 0 8357 1518 3).

Dit boek, oorspronkelijk een in 1982 verdedigd proefschrift, geeft de resultaten weer van een onderzoek naar afbeeldingen (in het bijzonder schilderijen) die betrekking hebben op armoede en armenzorg in de Noordelijke Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw. Het gaat de schrijfster niet louter om een kunsthistorische analyse van de voorstellingen, maar het werk is vooral een poging te laten zien hoe de opvattingen over deze sociale verschijnselen vorm kregen en hoe de maatschappelijke realiteit daarachter in de kunstproductie tot uitdrukking komt. Deze invalshoek krijgt gestalte door in het kader van de sociaal-economische ontwikkeling de aard van de charitatieve instellingen uit die tijd te bestuderen. Twee typen afbeeldingen staan centraal: groepsportretten van regenten en regentessen en de Werken van barmhartigheid.

In het geval van de portretten leidt een iconografische benadering tot een schets van de ideologie die de achtergrond van opdrachten en uitbeeldingen vormt. Calvinistische opvattingen over liefdadigheid stralen van geportretteerden en attributen af, zij het dat deze gestempeld zijn door het zestiende-eeuwse bijbels-humanisme en de Erasmiaanse ethiek.